

*Драгана Љ. Митровић**

Центра за балканске студије, Ниш

ЗНАЧАЈ СТУДИЈА ДИЈАСПОРЕ

**Са посебним освртом на досадашња истраживања
српске дијаспоре**

Сажетак

У ери глобализације, интензивирани су процеси међународне просторне и социјалне мобилности, а свет је постао дијаспоричан. У 21. веку смо суочени са феноменом експанзије глобалних миграција. На ове изазове, наука и истраживачи у савремености одговарају појавом све већег броја пројектних истраживања и публикација о овом мегафеномену. У прилогу се, наупре, указује на покушаје трансдисциплинарног заснивања новог поља научних истраживања у лику научне и академске дисциплине под називом „студије дијаспоре“ и њен значај за унапређење сазнања и образовање културе *homo academicus*-а. Потом се даје преглед досадашњих истраживања српске дијаспоре, са посебним фокусом на истраживање најновије колоније српске интелектуалне дијаспоре која постаје све бројнија и разноврснија у савременом свету.

Кључне речи: Глобалне миграције, студије дијаспоре, Срби – „народ сеоба“, истраживачи српске дијаспоре, савремена српска дијаспора.

* galagrey@icloud.com

Дијаспора је данас глобални феномен, који свој утицај врши на „обе обале“, у оба правца: и у земљама досељавања и у друштвима свог порекла (улогу вектора модернизације, друштвеног напретка, интелектуалног ослобођења, развоја и помирења).

Амин Малуф

У савремености дијаспору чине људи/групе разапете између два света: локалног и глобалног. Индустијски пролетаријат, данас замењује интелектуална радна снага – когнитаријат, као актер нових производних снага „будућности која је почела“.

Антонио Негри

Ви, који одлазите у свет, не спаљујте мостове иза себе!

Вилијам Батлер Јејтс

ДИЈАСПОРИЧНОСТ САВРЕМЕНОГ СВЕТА У ЕРИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И СТУДИЈЕ ДИЈАСПОРЕ

Живимо у ери глобализације, чије су моћне производне снаге премрежиле свет. У овом контексту, процесе технолошког умрежавања и глобалне концентрације мегакапитала, упоредо прати појава и *процес глобалних миграција* радне снаге у свету. Све је више истраживача који пишу о феномену дијаспоричности савременог света, који је постао својеврсно електронско планетарно (глобално) село. (М. Маклуан).

Савремено друштво је постало високотехнолошки *умрежено друштво*, а мреже, кластери, јединице и актери умрежавања његове економске и сваке друге моћи. Као да се тиме потврђује Марксова парадигма о процесима концентрације и централизације капитала, интернационалних и транснационалних интеграција света. Ове процесе упоредо прати кретање и мобилност становништва/радне снаге. Данас су ти процеси, у ери глобализације и постнационалних констелација, постали планетарни. Само се изменила структура

(социо-професионални лик) радне снаге: од мануелних радника (индустријског пролетеријата/“плавих оковратника“ (Р. Милс), који су доминирали у ери индустријализације и индустријализма; сада је наступило доба високообразоване радне снаге: белих оковратника (Р. Милс) и „сивих вукова“ (експерата и стручњака/технократа). У структури производње, тј. привређивања, секундарни сектор (индустрију) потиснуо је терцијарни сектор (услуге). У овом контексту, све значајнију улогу игра тржиште „сиве материје“: које привлачи, селектује и увлачи у своје погоне и мреже – висококвалификоване и образоване стручњаке, од чијег иновативног и креативног рада зависи успех транснационалних корпорација, које су као моћне силе, „хоботнице“, премрежиле свет.¹

Нови токови радне снаге захтевају нову врсту научних експертских истраживања. Поред социјалне статистике и демографије, економије, њих данас прате и социолзи и културолози. Све се више афирмише захтев за интегрисаним

1 О студијама дијаспоре у Енглеском *Социолошком речнику*, између осталог, пише: „Дијаспора је дисперзија људи (народа) широм света. Израз је први пут примењен у колективном смислу за Јевреје расуте после Вавилонског ропства и у каснијој историји за Јевреје ван Палестине (касније Израела), после Уништења Храма. У данашње време, значење дијаспоре бива проширено, тако да обухвата стање сваке широко расељене мигрантске групе. Током 1980-тих и 1990-тих, проучавање транснационалних искустава дијаспоре, развијено је као самосвена критика ранијих социолошких приступа (интер)националној миграцији. Ова смена у терминологији одражава више општих заокрета према глобализацији као теми макросоциологије, иако постмодернизам и постструктурализам испољавају, такође, видљив утицај. Предлажу се аргументи за побољшање стања оних који су расути широм света да одрже своје личне дистинктивне идентитете, стил живота и економске везе. Ригидан територијални национализам који дефинише модерне нације/државе, на тај начин бива замењен серијом смењивања и оспоравања граница. *Студије дијаспоре* изродиле су многе нове термине (замишљене заједнице, глобални етнопростор, премиграционе (надмиграционе) реторте...), којима се описују ти транснационални утицаји и мреже и заједнице обухваћене истраживањем, да замене конвенционалну терминологију миграције и асимилације. Типичне студије које бисмо укључили су *Црни Атлант* (1993) Пола Жилроа и *Плави снови: корејски Американци и немири Лос Анђелеса* (1995) Ненси Абелман и Цона Лија. Ентузијастично се говори о томе да нови детаљи студија дијаспоре бивају све комплекснији, разноликији и флуиднији за мигрантске идентитете и искуства, на много реалистичнији начин но што су то старије механичке теорије и модели националне миграције чинили (који су, утврђено је, подстакнути усмереним токовима и утицајима укоренавања миграната из њихових друштава и култура и асимилације путем „лонца за топљење“ у нову структуру домаћина). Критична тачка је да се створи бесмислени неологизам, нејасан теоретичкој терминологији, привидно занемарујући бројеве и уопштавања, као и тежња да се игноришу ранија социолошка истраживања миграције (нарочито комплексних структура, могућности и мигрантских мрежа и начина који преобликују нове студије дијаспоре саме по себи). Нове студије дијаспоре неоправдано превиђају структурни, економски и политички утицај на миграције. Сигурно, многи су фокусирани на личне наративе миграната и углавном популарну културу заједница дијаспоре.“ (страна 155-156)

студијама дијаспоре. Ове трансдисциплинарне студије све се више обликују на универзитетским студијама *homo academiss*-а. Такође, ради едукације нових генерација дијаспоре, као и њиховог повезивања, предлаже се формирање *Виртуелног универзитета српске дијаспоре*.²

Нажалост, на нашим универзитетима се касни са развијањем система интегрисаних трансдисциплинарних студија, тако да се за сада и проблеми спољних миграција и ова проблематика дијаспоре парцијално изучава у оквиру различитих наука и дисциплина, у распону од демографије до економије и социологије миграција. Масовне глобалне миграције говоре о дијаспоричности савременог света 21. века. Као да је човечанству наша планета постала тесна, па би део најбогатијих хтео нови икаровски лет, да попут космичких номада путује са планете на планету. У САД се већ резервишу и купују карте за тај космички туристички експеримент. Нажалост, највећи део човечанства још увек је антејски прикован за земљу и због сиромаштва, обесправљености или других блокада, нема способност социјалне и просторне мобилности. Њега само велике невоље: глад, ратни сукоби и климатске катастрофе могу нагнати на сеобу. Овакве сеобе најчешће означавају просторну хоризонталну, али не и вертикалну социјалну мобилност група.

У савременој социолошкој литератури, Зигмунд Бауман се посебно бавио односом личности и културе у настајућем постмодерном флуидном друштву, пре свега фокусиран на метаморфозу идентитарне културе, указујући да је „постмодерни свет негостољубив према ходочасницима“ који знају мотиве и циљеве свог пута/животне стратегије, те да је глобализација довела до плурализације и децентрализације идентитета. Наиме, уместо стварања јединственог и трајног идентитета, Бауман истиче да у постмодерној култури људи најчешће следе четири животне стратегије: *скитачку*, *вагабундну*, *туристичку* и *играчку*. Свим овим међусобно повезаним стратегијама, заједничко је то, вели Бауман, да

2 Видети опширније о томе у докторској дисертацији Јована Филиповића: Менаџмент Виртуелног универзитета дијаспоре, (Management of Diaspora Virtual University as a Complex Organization – Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation, University of Ljubljana, Dissertation, 2011)

„Људске односе чине фрагментираним и дисконтинуираним... Чврсти, трајни идентитети не постоје у постмодерном потрошачком друштву. Једина је дужност постмодерног грађанина водити угодан живот, по вољи мењајући идентитет“ (Bauman 1996, Naralambos, Holborn 2002, 926).

Савремене *студије дијаспоре* имају разуђен и комплексан предмет истраживања, са лепезом проблема миграната који долазе из различитих култура и цивилизација и зона глобалног система и који, често напуштајући и мењајући завичајне и етничке просторе, морају мењати не само професије, већ и систем вредности, обичаје, културу и идентитет. То су сурове животне драме и судбине, а не питање игре/избора или туристички експерименти *des bons vivants* из елитне класе.

Све је више истраживања различитог профила, па и читавих научноистраживачких институција у свету, које се баве дугорочним компаративним истраживањима живота различитих колонија дијаспоре. Негде је то приоритетни циљ академија наука и водећих националних института друштвених наука или универзитета. Примера ради, истичемо таква истраживања у суседној Румунији, где је у последњој деценији објављено шест томова студија о румунској дијаспори у САД, Канади, Аустралији, Западној Европи, Великој Британији, Белгији и Холандији, Италији и у Немачкој.³ Слична истраживања раније су била пројектована и развијена у Пољској.

Нажалост, у нас се касни са овом врстом истраживања наше емиграције и често је то препуштено ентузијазму појединих научника и публициста. За пионирске примере, узимамо радова професора Владимира Гречића и Марка Лопушине, *Сви Срби света* (Принцип, Београд 1994); Владимира Гречића, *Српска научна дијаспора* (Институт за међународну привреду и политику, Београд, 2010); *Српска стваралачка интелигенција у расејању* (Мстица српска, Нови Сад 2019); Марка и Душана Лопушине, *Енциклопедија српске дијаспоре* (Службени гласник, Београд 2016). Мила Глигоријевића, *Емигранти* (Службени гласник, Београд 2009).

3 Ради се најчешће о докторским дисертацијама и монографским издањима Румунске академије наука и Института за социологију Факултета за социјалне науке у Крајови. Овим истраживањима руководио је водећи румунски социолог *Дмитру Отовеску*, а монографије о којима је овде реч су објављане у периоду 2008-2018.

II ОСВРТ НА ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ТОКОВА СПОЉНИХ МИГРАЦИЈА, „ОДЛИВА МОЗГОВА“ И СРПСКЕ ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ ДИЈАСПОРЕ

Српски народ је, како га је Милош Црњански дефинисао у својим романима, *народ сеоба*; чиме је изразио не само наш геополитички усуд, већ и геокултурни епски карактер, прометејског отпора и немирења нашег народа са разним покушајима окупације и поробљавања кроз историју. Нажалост, наш народ је дуго живео у знаку усмене културе. Његова историја је више записана у нашим епским песмама, црквеним записима и „каменим мемоарима“ на споменицима, по гробљима расутих широм света, где су га ветрови историје расули. Тек од друге половине 19. века, наши први паметари и учени људи, историчари, географи и писци су у својим радовима остављали писане записе о сеобама нашег становништва.

Међу првима који су се темељно, систематски бавили овим проблемом, био је академик Јован Цвијић (1865-1927). Он је, на основу тридесетогодишњих теренских истраживања, засновао читаву школу, истраживачки пројекат *Насеља и становништво*, која је деловала на простору Србије и Балкана, оставивши бројне радове о пореклу, структури и кретањима становништва. Као научник, Цвијић је дефинисао нову антропогеографску и геокултурну парадигму у науци, дајући допринос нашој и светској науци, социологији и етнокултурологији Балкана. Његова студија *Балканско полуострво*, пример је примене синтетичких метода проучавања, у коме Цвијић спаја не само географију и социологију (етнологију, етнографију, историју), већ и психологију, етнопсихологију, социјалну психологију, културологију и карактерологију. Укратко, он спаја науку о природи и науку о човеку у једну особену синтетичку науку о једној области и њеним људима (Лукић 1987, 8).

У Цвијићевом делу најцеловитије су истраживани процеси развоја насеља и кретања становништва у Србији и на Балкану. То су драгоцене записи у нашој и светској науци, који су основа за даља научна проучавања. Цвијић је посебно истицао утицај геополитичког положаја Србије (*народ смо који је градио кућу*

на сред пута), на судбину нашег народа, историјских сукоба, принудних сеоба нашег народа и метанастазичних кретања. Он је, такође, уочио битне карактеролошке разлике између народа на Балкану, али и психичке варијетете и типове у самом српском корпусу, који је поделио на динарце и централне области. Указујући на различите културне појасеве, психичке типове, на додире и прожимања различитих култура и цивилизација на Балкану. Он је у свом приступу, са једнаком пажњом проучавао плурализам фактора који делују на кретање становништва, полазећи од географских чинилаца, непосредних и посредних услова средине, утицаја главних историјских догађаја (најезди, освајања, ратних сукоба...), културно-цивилизацијских појасева (византијске, оријенталне, средњоевропске, патријархалних друштва), економских фактора... За нас су посебно значајне главе XI и XII студије *Балканско полуострво*, у којима Цвијић разматра узроке метанастазичних кретања, као и последице миграција на развој становништва и насеља, на формирање културних варијетета и типова у саставу народа, као и на етничке и социјалне последице сеоба.

Цвијићево дело је богата ризница не само српске, већ и европске науке и светске културе. Поред великог доприноса науци, Цвијић је као патриота и јавни радник, једнако као и Михаило Пупин, помагао српској влади у дефинисању наше спољне политике разграничења у току и после Великог рата (Ћулибрк 1976).

Међу истраживачима који су између два светска рата указивали на проблем и последице миграција/исељавања српског/југословенског становништва у свет, спада и др Драгољуб Јовановић, социолог села и аграрни економиста. Наиме, у већем броју чланака и студија (посебно *Бежање са земље* – 1930), Јовановић закључује и поручује: „На Балкану, становништво скоро никад није мировало, нарочито у тзв. метанастазичним областима... Питање емиграције остаје за нашу земљу једно од најважнијих и најтежих. Њему се мора прићи без икаквих илузија, али и без оклевања. Није само велики број оних који одоше у неповрат, већ и оних који ће тек побећи са земље и из државе“ (Јовановић 1997, 87).

После Другог светског рата, о судбини српске политичке емиграције се доста ћутало. То је време „беле мрље“; период у коме су прећутане бројне истине у име политичке коректности према владајућем режиму и формули братства и јединства. О политичкој емиграцији, писали су публицисти у иностранству. Тек су се од 1980-тих година, наша историографија и публицистика, преко радова ретких појединаца сетиле политичке емиграције. Тада су настале прве студије В. Буретића, М. Глигоријевића, М. Лопушине и др. о нашој политичкој емиграцији.

О *економској емиграцији, нашим гастарбајтерима*, прве радове су написали Владимир Гречић и Живан Танић. Живан Танић се посебно бавио истраживањем одласка наших сељака на рад у иностранство, као и радом у Европи, у радовима *Економске миграције: класно одређење и свест* (1972); *Сељаци на европским раскрсницама* (1974); *Масовни одлазак на рад у иностранство из развијених пољопривредних подручја Србије* (1973); *Пролетеријат изван домовине* (1979).

У социолошкој студији *Пролетеријат изван домовине* (1979), која припада социологији миграција, Живан Танић разматра феномен међународних миграција у ери индустријализације, са посебним освртом на радничке миграције из Југославије у Европу и свет. Аутор указује на то да је југословенска радна миграција тада бројала око 600 000 радника у Европи и још око 35 000 у прекоморским земљама. Поред радника, „плавих оковратника“, са њима су одлазиле и породице, а често и родитељи, што је чинило глобални котингент привремене миграције од око 1,5 милиона људи (од чега у Европи око 940 000), што је 7,1% ондашње националне популације. Југославија је тада, уз Италију, Турску, Шпанију и Алжир, представљала највећи медитерански резервоар радне снаге за индустријске земље западне Европе и САД (Танић 1979).

Проблемима српских економских миграната (индустријских радника на привременом раду у иностранству) и повратницима са рада из иностранства, посебно са становишта промена у традиционалним вредностима, бавила се социолог Гордана Вуксановић, у дисертацији *На путу до куће* (Филозофски факултет у Новом Саду, 1977).

Значајан допринос истраживању савремених процеса миграција, посебно су дали наши демографи и социолози: Ружа Петровић и Марина Благојевић (Сеоба Срба и Црногораца са Косова и из Метохије, 1989); Мирјана Бабић и Милица Бабовић (Демографија и социологија, 2007; Међународне миграције у Србији – стање и политика, 2013); Милица Вељковић Анђелковић и Мирјана Бабић (Партнерство са дијаспором као стратегија смањења сиромаштва на локалном нивоу, 2015); Душан Мојић (Сеобе младих из Србије почетком трећег миленијума, 2016); Сузана Марковић Крстић (Социјална диференцираност аспирација студентске омладине у Србији за променом места и одласка у иностранство, 2017); Зоран Аврамовић, Слободан Цвејић.

Посебан допринос својим истраживањима, у оквиру пројекта *Укључивање миграција у националне развојне стратегије*, дала је *Олга Митровић*, која је била ангажована у оквиру *Међународне организације за миграције* (ИОМ) и програма за развој Уједињених нација и чији су резултати, између осталог, публиковани у приручнику *Миграције и локални развој* (2017). Ова публикација има посебну методолошку вредност за инструктажу тренера и истраживача који се желе бавити овом врстом истраживања. Ауторка указује како дијаспора данас може, својим људским капиталом, циркулацијом знања, иновативног и технолошког искуства да постане један од кључних партнера за унапређење матице и локалног развоја, што данас најбоље илуструје пример и искуство Кине и Индије (Митровић 2017).

Наравно, у истраживању демографских процеса у нас и даље предњачи *Центар за демографска истраживања Института друштвених наука* и његови истраживачи са својим студијама (Мирјана Рашевић, Зорица Мршевић, Нада Новаковић, Горан Пенев, Јелена Предојевић Деспић, Владимир Никитовић, Мирјана Максимовић...). Такође, у другој деценији 21. века, *Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу*, отпочео је реализацију пројекта дугорочних истраживања на тему *Становништво југоисточне Србије: демографска репродукција и социо-културна динамика*, у оквиру кога се истражују и аспекти узрока и последица унутрашњих и спољних миграција и

феномен „одлива мозгова“. До сада је одржано девет научних конференција и објављено осам зборника радова, од којих су последња два посвећена спољним миграцијама и проблемом „одлива мозгова“.

Свакако, посебну пажњу заслужују одбрањене докторске дисертације, у земљи и иностранству, у којима се обрађује феномен положаја српске интелектуалне дијаспоре и „одлива мозгова“. Јован Филиповић, у дисертацији *Управљање виртуелним универзитетом дијаспоре као комплексне организације. Виртуелни универзитет српске дијаспоре: настајање вођства нације* (Филиповић 2011, 220) обрађује бројна питања и проблеме. Најпре, обрађује разлоге и циљеве истраживања, као и хипотезе које проверава. Затим, даје дефиницију и интерпретацију појма дијаспоре. Потом се осврће на ранију литературу и истраживања. У четвртном поглављу преиспитују се форме и теорије дијаспоре и нуди нова формулација националне политике за дијаспору. Пето поглавље обрађује основне разлике између аутохтоног и дијаспорног српског живља. Шесто поглавље представља синтетичку и концептуалну позадину монографије. Седмо поглавље обрађује улогу високообразоване дијаспоре. Осмо поглавље је посвећено Виртуелном универзитету дијаспоре, а девето описује могући модел управљања Виртуелним универзитетом српске дијаспоре. Десето поглавље портретише стање српске интелектуалне дијаспоре. Једанаесто презентује концептуализацију налаза монографије и потврду оригиналности ауторових хипотеза, док у дванаестом поглављу аутор сумира закључке и предлоге за будућност.

Свакако да ова дисертација Јована Филиповића, поред Гречићеве студије, представља најцеловитију монографију о српској интелектуалној дијаспори, њеној структури и потенцијалима, са предлогом и закључцима о моделу за формирање Виртуелног универзитета српске дијаспоре, као и препоруке како зауставити „одлив мозгова“ и преокренути ка „стицању мозгова“, као и то каква је улога Виртуелног универзитета српске дијаспоре у окупљању српског знања из дијаспоре и његове употребе за развој српског народа и државе, региона и света. Ауторова је поента да у српској интелектуалној дијаспори леже велики развојни потенцијали Србије, јер је у

свету данас око 6500 доктора наука и докторанада. Виртуелни универзитет српске дијаспоре требало би да окупља српско знање из целог света и да нас уједини у борби за бољу будућност Србије.

Томас Џексон, у својој дисертацији *Мигранти као (пре) носиоци знања: међународна покретљивост и високообразовани у Србији*, (Jekson 2012) одбрањеној на студијама философије и друштвених наука на Школи за словенске и источноевропске студије Универзитетског колеџа у Лондону 2012. године, истражује трансфер знања и вештина високообразованих појединаца са знатним међународним искуством пре повратка кући. Џексоново истраживање показује како домаћи и страни чиниоци играју круцијалну улогу у омогућавању повратка и трансферу знања. У српској литератури је мало пажње посвећено високообразованим исељеницима, сматра овај аутор, а мере текућих транзиционих влада више су оријентисане страним инвестицијама него задржавању талената и трансферу знања своје дијаспоре за привредни и друштвени развој Србије. Џексон сматра да по индексу талената, Србија заузима седмо место у источној Европи, али компаративно гледано, нема способности нити да их задржи, нити да их врати и боље искористи за свој раст и развој.

Аутор истиче да се највећи број испитаника (73%) за одлазак у иностранство определио због професионалног искуства, док су најзначајнији разлози који обесхрабрују повратак лоша економска ситуација, ниска владавина права и корупција. Најзад, аутор закључује да његова анализа показује још увек слабу укљученост земље у међународне трговинске токове, а анализа образовног сектора потврђује да вештине важне за међународне односе, код емиграната често нису стечене код куће, већ у иностранству, те да је, стога, квалитет образовања и оспособљавања у земљи испод стандарда неопходних за достизање економије засноване на знању. То захтева упоредни рад на задржавању кадрова у земљи и подстицање њиховог повратка у земљу и унапређење система образовања у земљи.

Проблем „одлива мозга“, миграција високообразованих у последњој деценији је постао предмет млађе генерације

наших истраживача. На нашим универзитетима се бране магистарске и докторске тезе из ове области. Овде скрећемо пажњу на два истраживања која су обављена у оквиру рада на магистарској и докторској тези на Универзитету у Нишу.

Економиста Предраг Митровић је 2010. године одбранио магистарску тезу *Миграције високообразоване радне снаге и ендогени раст*. Аутор је у четири тематска круга, разрадио предмет истраживања. У првом, теоријски се бавио разматрањем места и улоге становништва и миграција у економији раста. У другом поглављу се бавио мотивима, факторима и ефектима миграција високообразоване радне снаге; у трећем разматра облике и биланс миграција високообразоване радне снаге у свету и у четвртном обрађује миграције високообразоване радне снаге као фактора ендогеног раста у Србији. У закључним разматрањима, аутор истиче да су образовање/знање и људски капитал, поред технологије, кључни фактор раста и развоја, да сваки облик миграција неизбежно утиче на ендогени раст како места порекла миграната (негативно), тако и места имиграционог одредишта (позитивно), чињеницом да високообразована радна снага механички мења ниво хуманог капитала напуштањем регије односећи у имиграцијску регију свој хумани потенцијал, осиромашујући тиме регију свог порекла у оној мери у којој обогаћује имиграцијску регију.“ (Митровић 2010, 136-138).

Аутор закључује да је национални интерес Србије да ствара услове за задржавање високообразованих, као и услове за повратак наших стручњака у земљу, као и да изгради облике интензивне сарадње са њима у погледу научне и пословне сарадње, јачајући на тај начин своје потенцијале за привредни и општедруштвени развој и напредак Србије.

Социолог Јелена Динић је, на Филозофском факултету у Нишу, 2017. године одбранила докторску дисертацију *Вредносне оријентације српске интелектуалне дијаспоре*. Главни предмет њене тезе јесте испитивање изражености вредностних оријентација српске интелектуалне дијаспоре. Динићева је, на узорку од 327 испитаника, високообразованих чланова српске дијаспоре, истраживала вредносне оријентације, користећи се стандардизованим инструментима Кузмановићевог теста

вредносних оријентација (1995), Инглихатове скале за мерење постматеријалистичких вредности (2000) и Богардусове скале социјалне дистанце (1933). Резултати су показали да српску интелектуалну дијаспору карактерише изражена отвореност према свету, изражене секуларно рационалне и вредности самоактуелизације. То значи да нова генерација дијаспоре мање пажње посвећује религији, систему традиционалних вредности и поштовању ауторитета, а да је више одликује изразита отвореност и толеранција према различитим друштвеним групама, па и према родној равноправности. Значајно је сазнање Динићеве да је културни капитал српске дијаспоре слојевит, те да се он формира не само на основу онога што српски емигранти доносе у свом „пртљагу“ из земље порекла, већ и да се мења под утицајем културе земље пријема. У том смислу, у савременом свету глобализације, делују процеси интеркултурализма, који доводе до стварања отворених, *плуралних транснационалних идентитета*, тј. да „све више људи истовремено припада двама или већем броју култура или друштава, а ове припадности се међусобно не искључују.“ (Динић 2017).

Имајући у виду тажину проблема и последица по развој Србије, последњих година све већу пажњу улози српске дијаспоре поклања и *Влада Републике Србије*. У последњој деценији, донето је неколико закона (ЗДСР 88/099) којима се рагулишу односи између матице и дијаспоре, а видна је и оперативна активност, раније Министарства и канцеларије за дијаспору, а сада Кабинета Министарке без портфеља задужене за демографију и популациону политику, да заједно са Министарством науке, образовања и технолошког развоја и Републичким заводом за статистику покрене и реализује, током 2018. године, анкетно истраживање на тему Миграције студената и Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника. Истраживање је спроведено на универзитетима у Србији на узорку од 11013 испитаника.

Табела бр. 1: Планови анкетираних лица за повратак у Србију

Одговори	Удео у % на испитаном узорку
Не, не планирам да се враћам у Србију	33,2
Не знам, нисам сигуран/на, можда	43,0
Да, али тек када завршим професионалну каријеру (када стекнем пензију)	9,5
Да, ако пронађем добар посао у Србији	7,7
Да, када стекнем довољно професионалног искуства	1,7
Да, када стекнем довољно финансијских средстава за започињање сопственог бизниса у Србији	4,9

Извор: *Карактеристике и ставови висококвалификоване дијаспоре и повратника*, Републички завод за статистику, Београд 2018, 35.

У последњој деценији, све је више активиста и истраживача из оквира невладиних организација, који, такође, истражују проблематику „одлива мозгова“ и нове српске дијаспоре. Подсећамо да је у Србији спроведено неколико анкетних истраживања о узроцима и мотивима „одлива мозгова“ после 2000. године. Тако Т. Павлов, у свом раду *Миграциони потенцијал Србије* (2009), указује на анкетно истраживање *Групе 484*, о томе који су основни разлози за одлазак из Србије.

Табела бр. 2: Основни разлози за одлазак из Србије

Разлози за одлазак из земље	Удео у %
Животни стандард, економска ситуација	43
Могућност запошљавања	19
Перспектива, будућност, разне могућности	9
Боље плаћен посао	6
Професионално бављење спортом	2
Демократија, поштовање права, закона	2
Стицање нових искустава, путовање	1
Сигурност, безбедност, мир	1
Општа криза у земљи	5
Нестабилна политичка ситуација у земљи	3
Могућност школовања/усавршавања	3
Повезаност са породицом, родбином...	2
Перспектива за школовање и живот деце	1
Посао у складу са квалификацијама	0
Остали одговори	1
Одбија да одговори	3

Извор: Т. Павлов, *Миграциони потенцијал Србије*, Истраживање Групе 484, Стандард, Београд, 2. јун 2009.

Овом проблематиком миграције високообразованих кадрова, у званичном истраживању ЕУ, бавила се и *Група 21*, компаративно анализирајући ове процесе у средњој и источној Европи. Како истиче Ненад Константиновић, један од сарадника на том пројекту, главни узрок бега младих високообразованих кадрова из земаља источне Европе и Балкана је низак ниво квалитета живота. Најчешће, они који одлазе потичу из земаља бившег источно блока. Земље дестинације су САД, Немачка и Велика Британија, а најмањи број одлази у Русију. Када су у питању ставови/опредељења припадника српске дијаспоре, у вези са питањем могућег њиховог повратка, највећи број

(46%) српских емиграната сматра да се неће вратити из иностранства, док 35% сматра да ће се вратити када стекне пензију. Ово истраживање, такође, указује да се у последњој деценији, готово 17 милиона грађане ЕУ преселило у друге земље чланице ЕУ, од чега је 32% било старости између 15 и 34 године. Одлив младих из средње и источне Европе, алармирао је владе неких држава да предузму одређене мере како би зауставиле емиграцију, посебно високообразованих кадрова и прекинули тренд „пражњења“ источне Европе. У том смислу, у Пољској и Хрватској се предлаже увођење радикалних пореских олакшица за младе, како би се они стимулисали не само за покретање и развој бизниса, већ и спречило њихово „несразмерно искоришћавање“ слободе кретања у ЕУ, у потрази за боље плаћеним пословима. (Митриновић 2019, 2).

Осврт на ова истраживања указује на релевантност проблема не само за потребе унапређења сазнајне праксе о савременим токовима миграција, „одлива мозгова“ и положаја и потенцијала српске интелектуалне дијаспоре, већ и са становишта друштвене акције актера за обликовање стратегије и политике рационалног управљања *људским капиталом* који данас постаје главни развојно-цивилизацијски ресурс напретка нација и човечанства на путу изградње отвореног друштва знања и равноправних социјалних шанси за све грађане и народе света. Наука, резултатима својих истраживања, може и мора да потпомогне развијању критичке и одговорне свести о значају ових потенцијала, не само за привредни, већ и демократски преображај друштва Србије.

РЕФЕРЕНЦЕ

Закон о дијаспори и Србима у региону, Службени гласник Републике Србије бр. 88/09.

В. Гречић, *Српска научна дијаспора*, ИМПП, Београд 2010.

В. Гречић *Српска стваралачка интелигенција у расејању*, Мтица српска, Нови Сад 2019.

Глобални и регионални аспекти миграционе кризе и друштвене последице одлива мозгова по развој Србије и Балкана, број 6/2017, САНУ, Ниш, 2017.

Д. Јовановић, *Бежање са земље*, (Селјак – свој човек), Научна књига, Београд 1997.

Ж. Танић, *Пролетеријат изван домовине*, ИДН, Београд 1979.

Z. Bauman, *From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity*, Questions of Cultural Identity, (S. Hall, P. Gay, eds.) 1996, 18-36.

М. Нараламбос, М. Холборн, *Sociologija i savremene teme*, „Golden marketing“, Zagreb, 2002.

М. Лопушна, Д. Лопушина, *Енциклопедија српске дијаспоре*, Службени гласник, Београд 2016.

Н. Абелман, Џ. Ли, *Плави снови: корејски Американци и немири Лос Анђелеса* (1995)

О. Митровић, *Приручник о миграцијама и локалном развоју*, ИОМ, Београд, 2017.

Одлив мозгова – узроци и последице по национални развој и идентитет, број 5/2016.

П. Жилро, *Црни Атлантис* (1993)

Р. Лукић, *Уводна реч – предговор књизи Балканско полуострво*, Ј. Цвијић, Сабрана дела, књига 2, САНУ – Завод за уџбенике, Београд 1987.

С. Ђулибрк, *Цвијићева социологија Балкана*, ИДН, Београд 1976.

Ц. Костић, *Јован Цвијић и друштвене науке*, Споменица Јовану Цвијићу Српске академије наука, САНУ, Београд 1965.

Б. Митриновић, *Пољска и Хрватска желе да зауставе „одлив мозгова“*, дневни лист *Политика*, Београд, 10. август 2019, 2.

Јелена Динић, *Вредносне оријентације српске интелектуалне дијаспоре*, Одбрањена докторска дисертација, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2017.

Jovan Filipović, *Management of Diaspora Virtual University as a Complex Organization – Serbian Diaspora Virtual University: An Emerging Leadership of a Nation*, University of Ljubljana, Dissertation, 2011.

Предраг Митровић, *Миграције високообразоване радне снаге и ендогени раст*, Одбрањени магистарски рад, Економски факултет у Нишу, Ниш 2010.

Thomas Jackson, *Migrants as Knowledge Carriers: International Mobility and the Highly Skilled in Serbia*, School of Slavonic and East European Studies, University College, London, 2012.

Dragana Lj. Mitrovic**SIGNIFICANCE OF THE DIASPORA STUDIES**

In the era of globalization, the international spatial and social mobility processes are intensified, according to the fact the World has become diasporical. We are faced with the expansion of global migration phenomenon in the 21st century. The science and researchers in the contemporary world make the solutions for those challenges, increasing numerous project researches and publications dedicated to the noticed mega-phenomenon. In this article, the author depicts the trying in transdisciplinary basing of the new scientific research field in the shape of scientifically and academically discipline named as “diaspora studies” and its significance for promoting the knowledge and educational culture of *homo accademicus*. It was presented the overview on the former researches of Serbian diaspora too, with special focus on the newest Serbian intellectual diaspora colony’s researches, because this diaspora became more numerous and more diverse in the contemporary world.

Keywords: Global Migrations, Diaspora Studies, Serbs as a People of Migrations, Serbian Diaspora Researchers, Contemporary Serbian Diaspora.

* Овај рад је примљен 05. јуна 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.